

ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА ІСТОРІОГРАФІЇ

УДК 930.1(477)“18-19”

С.А.Копилов

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ В ІСТОРИЧНІЙ ДУМЦІ УКРАЇНИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ (XIX ст. – 1991 р.)

У статті проаналізовано процес осмислення українцями дійсності та минулого слов'янських народів у XIX–XX ст.

Ключові слова: історична думка, слов'янознавство.

Геополітичне становище України, як однієї з найбільших країн континенту, визначає її прагнення до повномасштабної участі у політичному й економічному житті Європи. Ця обставина зумовлює інтерес суспільства як до проблеми сприйняття України інтелектуальною елітою сусідніх країн впродовж попередніх століть, так і до проблеми сприйняття й осмислення українцями дійсності та минулого слов'янських народів. З'ясування цих питань уявляється науково-актуальним, як і висвітлення процесу розвитку історичної думки у дослідженні минулого слов'янських народів.

Перші кроки у напрямі з'ясування рівня і характеру дослідження в Україні історії слов'янських народів, насамперед поляків, українські учені зробили у середині XIX ст. М.Максимович схарактеризував погляди козацьких літописців про роль гетьмана П.Сагайдачного в українсько-польських відносинах першої чверті XVII ст. та дійшов висновку про достовірність свідчень літопису Юхима Єрлича щодо подій польсько-турецької війни 1620–1621 рр. й участі в ній козацького війська. Він також визнав, що “одним із характерних достоїнств” анонімної “Історії Русів” є описи військових подій¹, чимало з яких стосувалися польської історії. М.Максимович підкреслював наукову цінність свідчень Чернігівського літопису, автор якого “представив чимало нових подробиць, що,

власне, йому належали”, серед яких – розповідь про загибель “на Цепорській війні з турками” коронного гетьмана С.Жолкевського, “про побачення гетьмана Хмельницького з королем Яном Казиміром під Зборовим” та ін.² Крім того, історик звернув увагу на те, що у творах козацьких канцеляристів чільне місце відведено висвітленню українсько-польських відносин, котрі, “як видно із їх назв, і починались, власне, як сказання про війни Хмельницького з поляками”³. Слушним є його спостереження щодо використання українськими історіографами “впродовж трьох останніх століть... джерел польських”⁴.

У 50–70-х рр. ХІХ ст. вивчення козацьких літописів продовжили М.Костомаров, І.Самчевський, О.Левицький, В.Антонович та інші учені, що зумовлювалося, насамперед, підготовкою цих творів до друку. Так, авторитетний фахівець у галузі джерелознавства української історії О.Левицький слушно зауважував, що появі компілятивних зводів ХVІІІ ст. сприяло, насамперед, знайомство української освіченої еліти з “досить багатою для того часу історичною літературою Польщі”, а їх автори “переважно користувалися цілим рядом істориків польських, литовських і навіть грецьких”⁵. Остання обставина, за спостереженням дослідника, зумовила наявність в історичних компіляціях “нотаток про події західноєвропейські, що, зрештою, спостерігається у майже всіх регіональних малоросійських літописах”⁶. О.Левицький першим в українській історіографії визнав, що більшість українських істориків і компіляторів ХVІІІ ст., зокрема С.Величко, С.Савицький, С.Лукомський, розпочинали свою літературну діяльність з перекладів історичних творів польських авторів⁷. Крім того, дослідник окреслив надзвичайно значуще питання про оригінальні відомості в історичних творах ХVІІІ ст. Серед них відзначав такі окремі польські сюжети, як оповідання про реформи Стефана Баторія, “досить докладну розповідь з 1589 р. й до кінця книги – про церковні справи в Південній Русі наприкінці ХVІ ст., про події, що підготували проголошення унії і про сам факт її проголошення на Брестському соборі 1596 року”⁸. Він також прийняв висновок М.Максимовича про використання як джерела авторами історичних компіляцій творів польських історіографів.

До заслуг О.Левицького слід віднести й першу ґрунтовну розвідку про літопис Самовидця, в якій він дійшов переконливого висновку, що в ньому, як і в літописі Величка, часто трапляються відомості про події в різних європейських країнах, зокрема в Московії, Польщі, Туреччині, Австрії, Сербії, більшість з яких “відзначаються надзвичайною повнотою”⁹. Його аналіз дозволив ученому констатувати симпатії анонімного автора до королівської влади та уряду Польщі¹⁰.

І.Самчевський, видавець і один із перших дослідників літопису Г.Грабянки, звернув увагу як на пропонувану цим автором версію походження козаків від “Хазар, народу Скифського”, так і на те, що, власне, “під словом Хазари Грабянка розумів не лише народи, відомі в історії під цим ім’ям, але й Болгар, Авар, Гунів, Оботритів та деяких інших”¹¹. За його спостереженням, автор літопису широко використовував твори польських хроністів М.Стрийковського, В.Кохановського, С.Твардовського. Відтак, його праця вирізнялася не лише “багатьма цікавими подробицями”, але й “містила в собі такі відомості та дані, які не зустрічаються ні в літопису Самовидця, ні в літопису Величка”, зокрема документи щодо українсько-польських та польсько-кримських відносин”¹². Водночас, у передмові до IV тому літопису Величка, І.Самчевський та В.Антонович відзначили зацікавленість автора подіями польської історії XVII ст., джерелами якої слугували твори С.Твардовського, С.Окольського, М.Титловського та ін.¹³.

Інтерес українських авторів XVIII ст. до слов’янської проблематики відзначався іншими українськими вченими. Так, М.Зеров, автор одного із перших фундаментальних досліджень, присвяченого літопису Грабянки, вказував, що ця “історична праця заснована на свідченнях джерел, іноді критично виправлених”¹⁴. Серед останніх він також вирізняв твори С.Твардовського та В.Кохановського. Західноукраїнський історик В.Петрикевич теж вважав, що праця польського поета й історика С.Твардовського “Війна домова” була не лише “головним джерелом” та “історичною основою” праці С.Величка, але й мала чималий вплив і “на цілий спосіб його мислення, та взагалі на цілий, літературний бік літопису”¹⁵. Водночас, О.Лазаревський підкреслював інтерес Я.Марковича до слов’янських сюжетів, зокрема, котрий у першій главі своєї праці “виклав короткий історичний нарис народів, що мешкали на території середнього Дніпра – сарматів, скіфів, слов’ян”, а дещо далі окреслив окремі сюжети польської історії¹⁶.

Окремі аспекти досліджуваної проблеми окреслювалися у спеціальних розвідках з історії слов’янознавчих студій. Насамперед, йдеться про праці І.Срезневського¹⁷ та монографію О.Кочубинського¹⁸, в яких започатковано дослідження історії славистики в Росії. Останній, зокрема, високо цінував значення Румянцевського гуртка у формуванні російського слов’янознавства, члени якого Є.Болховітінов, П.Кешпен, М.Бантши-Каменський відіграли помітну роль у становленні славистичних студій в Україні в першій третині XIX ст. Слідом за І.Срезневським, О.Кочубинський вважав, що заснування славистичних кафедр у російських університетах було наслідком наукового і суспільного інтересу до слов’янської

проблематики, що проявився в Росії наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.¹⁹.

На зламі XIX–XX ст. М.Василенко²⁰, В.Конников²¹, М.Грушевський²², Д.Багалій²³ зробили перші спроби подати результати попереднього розвитку української історіографії й представити у вигляді цілісного процесу. Але вони, при цьому, не торкалися праць із всесвітньої історії, у тому числі з історії слов'янських народів.

Загалом, у другій половині XIX – на початку XX ст. дослідники неодноразово підкреслювали зацікавленість українських історіографів останньої третини XVII–XVIII ст. слов'янською проблематикою, що висвітлювалася ними переважно на основі історичних компіляцій польських хроністів раннього нового часу, але спеціально не вивчали окреслену в нашому проекті проблему.

У Радянській Україні 20–30-х рр. ситуація навколо історіографічних студій ставала дедалі складнішою і не дозволяла розгорнути дослідницьку роботу у визначеному нами напрямі. У видавництві загинули рукописи монографії Д.Багалія “Українська історіографія XIX–XX ст.” та історіографічна частина “Нарису історії України” О.Оглоблина²⁴, а І.Крип'якевич та Д.Дорошенко змогли продовжити історіографічні дослідження лише за межами УРСР.

Попри все, окремі принципово нові оцінки розвитку історичної думки в Україні у XVIII ст. були сформульовані у працях Д.Багалія²⁵, М.Грушевського²⁶, М.Петровського²⁷, О.Оглоблина²⁸. Так, Д.Багалій одним з перших дослідників відзначив, що “з фахівців військової канцелярії вийшли справжні деякі літописці – Самійло Величко, Самійло Зорка (більшість сучасних дослідників вважає цю постать вигаданою. – С.К.), Пилип Орлик, Станіслав Савицький”, яким служба в канцелярії Гетьманату давала “цілковиту спроможність якнайкраще за геть-усі політичні події довідуватись..., офіційні документи, а також відомості про чужі землі”²⁹. Водночас, М.Грушевський наголошував, що історична література козацьких військових канцеляристів та їхніх послідовників стала фундаментом для українського культурно-національного відродження³⁰. У свою чергу, О.Гермайзе визначив складові чинники історичної концепції В.Антоновича³¹ та М.Драгоманова³², а П.Клепацький порушив питання про місце М.Максимовича в українській історіографії³³.

У 20–40-х рр. над вивченням проблем української історіографії чимало учених працювало за межами УРСР. Д.Дорошенко в “Огляді української історіографії”³⁴ у послідовно-хронологічному порядку подав аналіз основних етапів розвитку української історичної думки, характеристику творчості видатних істориків і діяльності українських наукових установ.

Крім того, він дослідив місце “Історії Русів” в українській політичній думці XVIII ст.³⁵ і підготував низку статей і студій, присвячених відомим українським історикам – М.Костомарову, П.Кулішу, В.Антоновичу³⁶, в яких відзначав їх інтерес до проблематики історії слов’янських народів. Наукові інтереси М.Возняка зосереджувалися на дослідженні важливих проблем літопису Самовидця та “Історії Русів”³⁷. І.Крип’якевич звернув увагу на розвиток української історіографії XVI–XVIII ст.³⁸, а також й інші дослідницькі теми, що мали опосередковане відношення до вивчення слов’янських народів в історичній думці в Україні.

Пошвавлення історіографічних досліджень в Україні відбулося в середині 50–60-х рр. Свідченням цього стали монографічне дослідження М.Марченка³⁹, праці Л.Коваленка⁴⁰, Л.Полухіна⁴¹, інших авторів⁴². Зокрема, у праці М.Марченка, присвяченій українському історіографічному процесу з найдавніших часів до середини XIX ст., приділена спеціальна увага характеристиці загальних умов, в яких відбувався розвиток української історичної думки упродовж XVIII – першої половини XIX ст. Дослідник подав докладну характеристика козацьких літописів, “Історії Русів”, наукових праць Д.Бантиш-Каменського, М.Максимовича, А.Скальковського та інших авторів. Але спеціальних досліджень щодо зацікавлення українських вчених проблемами історії слов’янських народів він не здійснював.

Фактично вперше в українській історіографії другої половини XX ст. Л.Коваленко комплексно окреслив проблему вивчення в історичній думці України XIX ст. минулого слов’янських народів. Цілком справедливо він постулював наступні висновки. По-перше, “українськими істориками в XIX ст. зроблено значний вклад у розвиток слов’янознавства”, й одним з перших досліджень “у цій галузі” була праця відомого архівіста та археографа М.М.Бантиш-Каменського “Историческое известие о возникновении в Польше унии”, що “започаткувала вивчення у XIX ст. українськими істориками питань історії Польщі в аспекті польсько-українських стосунків”⁴³. По-друге, визначив основні слов’янознавчі центри України у першій половині XIX ст.: Харківський університет із новоствореною кафедрою слов’янознавства (І.Срезневський), діяльність якої “знайшла своєрідний резонанс у колах дворянства Лівобережжя”; Одеса з її колонією болгар (І.Денкоглу, В.Апрілов); “слов’янознавчий осередок при новоутвореному університеті в Києві” (М.Максимович, М.Іванишев, М.Костомаров, В.Цих); Львів, що був “центром громадсько-політичного руху строкатих слов’янських груп”⁴⁴.

Видатний український історик Ф.Шевченко проаналізував погляди І.Франка на історію Польщі та українсько-польські відносини⁴⁵, а В.Же-

бокрицький дослідив інтереси І.Франка до історії південних слов'ян та видрукував матеріали листування М.Дринова з О.Бодяньським⁴⁶. Я.Дзира дійшов висновку, що І.Срезневський увійшов в історію слов'янознавства “як один із засновників української і російської славистичної школи”⁴⁷.

Слід зауважити, що цим працям була характерна жорстка ідеологічна детермінованість. Адже кожен тогочасний дослідник був заручником і жертвою тоталітарного режиму, а ступінь наукової об'єктивності тієї чи тієї праці безпосередньо залежав від сили тиску на нього системи у вигляді різних політико-ідеологічних структур.

У 70–80-х рр. ХХ ст. дослідження процесу вивчення минулого слов'янських народів в історичній думці України значно активізувалися. Ф.Шевченко, А.Санцевич, Г.Чернявський, В.Сарбей, В.Чорний, О.Скакун, Я.Ісаєвич, Я.Дзира та ін. виступили авторами біобібліографічних та інших праць про окремих українських істориків-славістів⁴⁸. У статтях і дисертаційному дослідженні А.Крюкова проаналізовано історичні погляди І.Срезневського⁴⁹, а в студіях А.Мартиненка⁵⁰, В.Чорнія⁵¹, С.Страшнюка⁵² визначено проблематику слов'янознавчих досліджень у сфері історії слов'ян в університетських центрах України.

Археографічні та джерелознавчі аспекти висвітлення історії слов'янських народів у творах XVII–XVIII ст. знайшли відображення в монографії О.Апанович⁵³ та спеціальних студіях Ф.Шевченка⁵⁴, Я.Дзирі⁵⁵, Я.Ісаєвича⁵⁶, Ю.Мицика⁵⁷, Ю.Луценка⁵⁸ та ін. Так, О.Апанович слушно констатувала, що Український хронограф, як своєрідна енциклопедія, не лише містив чимало історичних відомостей “про навколишні сусідні і віддалені країни” (у тому числі слов'янські), але і “включав додаткові статті – хроніки Литви і Польщі”, на тлі яких викладалася історія українських земель⁵⁹. За її спостереженням, у ньому (за списком НБУ НАН України ім. В.І.Вернадського) уперше в історичній думці України зустрічається “свідомо сформульоване обґрунтування нового способу історичного викладу – не літературно-хронологічного, а тематичного, що знаменувало собою новий етап в розвитку українського історичного письменства”⁶⁰.

До вивчення різних аспектів розвитку історіографічного процесу в Україні в XIX – на початку ХХ ст. зверталися М.Марков⁶¹, Ю.Пінчук⁶², В.Кравченко⁶³, В.Сарбей⁶⁴, С.Кошилов⁶⁵ та інші автори.

Отже, аналіз наявної літератури переконує у фрагментарному висвітленні в спеціальній літературі процесу дослідження історії слов'янських народів в історичній думці в Україні останньої третини XVII – початку ХХ ст. Це не випадково, адже в полі досліджень дореволюційних авторів знаходились переважно питання розвитку слов'янської філології, а в радянський період – лише окреслювалися окремі аспекти цієї проблеми.

Крім того, у працях з історії розвитку історичної думки в Україні ця проблема майже не порушувалася. Спеціальні дослідження, безпосередньо присвячені розвитку історико-славістичних студій в Україні, становлять порівняно незначну групу, більшість з яких – це статті про учених-славістів або ж діяльність славістичних центрів упродовж невеликого періоду часу. Тож не дивно, що чимало аспектів проблеми, порушеної у цій книзі, вивчено поверхово, і потребують перегляду, уточнення або ж взагалі не з'ясовано. Відтак, маємо надію, що монографія певною мірою прислужиться розв'язанню окресленої проблеми.

Примітки

1. *Максимович М.* Исследование о гетьмане Петре Конашевиче Сагайдачном // Максимович М.А. Собрание сочинений. – К., 1876. – Т.І: Отдел исторический. – С.347, 340.

2. Його ж. Известия о южнорусских летописях, изданных Николаем Белозерским в Киеве, 1856 г. // Там же. – С.233, 234.

3. Його ж. Письма о Богдане Хмельницком // Там же. – С.398.

4. Його ж. Об историческом романе г.Кулиша “Черная Рада”, 1857 г. (Письмо к Г.П.Галагану) // Там же. – С.526; Його ж. Письма о Богдане Хмельницком. – С.409; Його ж. Известие о Летописи Григория Грабянки, изданной 1854 года Киевской Временной Комиссией, 1856 г. // Там же. – С.233, 234.

5. *Левицкий О.* Предисловие // Летопись Самовидца по новооткрытым спискам с приложением трех Малороссийских хроник: Хмельницкой, “Кратного описания Малороссии” и “Собрания Исторического”. – К., 1878. – С.Х.

6. Там же.

7. Там же. – С.Х-ХІІ.

8. Там же. – С.ХІІ-ХІІІ

9. *Левицкий О.* Опыт исследования о летописи Самовидца // Там же. – С.58-59, 62.

10. Там же. – С.66-67.

11. *Самчевский И.* Предисловие // Летопись гадяцкого полковника Григория Грабянки. – К., 1854. – С.VІІІ.

12. Там же. – С.XV-XVI, XIX та ін.

13. *Самчевский И., Антонович В.* Предисловие // Летопись событий в Юго-Западной России в XVIII веке, составленная Самоилом Величко, бывшим канцеляристом войска Запорожского 1720. – К., 1864. – Т.4. – С.V, VI, IX, X.

14. *Зеров М.К.* “История презельной брани” Гр.Грабянки // Институт рукописів Національної бібліотеки України ім.В.І.Вернадського. – Ф.ХХХV. – №80. – Арк.5.

15. *Петрикевич В.* Літопис Самійла Величка та “Woyna Domowa” Самійла Твардовського: Порівняльна студія // Звіт дирекції Ц.К.Гімназії Франца Йосипа І в Тернополі за рік шкільний 1909/10. – Тернопіль, 1910. – С.47-48.

16. *Лазаревский О.* Прежние изыскатели малорусской старины // Киевская старина. – 1894. – №12.– С.362-363.

17. *Срезневский И.* На память об О.М.Бодянском, В.И.Григоровиче и П.И.Прейсе, первых преподавателях славянской филологии // Записки имп. АН. – 1878. – Т.31. – Кн.1. – С.82-127.

18. *Кочубинский А.А.* Адмирал Шишков и канцлер гр. Румянцев: Начальные годы русского славяноведения. – Одесса, 1887-1888.

19. Там же. – С.211.

20. *Василенко Н.П.* Малороссия. Историография // Энциклопедический словарь Ф.А.Брокгауза и И.А.Ефрона. – 1899. – Т.XXVIII/ Т.55. – С.490-491.

21. *Иконников В.С.* Опыт русской историографии. – К., 1908. – Т.2. – Кн.2. – С.1489-1674.

22. *Грушевский М.* К судьбе “Истории Руссов”: Эпизод из украинской историографии XIX в. // Чтения в историческом обществе Нестора летописца. – 1906. – Кн.ХІХ. – Вып.2. – Отд.2. – С.1-20; Його ж. К характеристике взглядов “Истории Руссов” // Известия ОРЯС. – 1908. – Т.ХІІІ. – Кн.І. – С.396-427; Його ж. Развитие украинских исследований в XIX в. и раскрытие в них основных вопросов украиноведения // Украинский народ в его прошлом и настоящем. – СПб., 1914. – Т.1. – С.1-37.

23. *Багалей Д.* Русская историография. – Харьков, 1911.

24. Див.: *Полонська-Василенко Н.* Українська Академія наук: Нарис історії. – К., 1993.– С.195.

25. *Багалій Д.* Нарис української історіографії. – К., 1923.

26. Див.: *Грушевський М.С.* Об украинской историографии XVIII в.: Несколько соображений // Известия Академии наук СССР. – Л., 1934. – Серия VII: Отделение общественных наук. – №2. – С.215-233; Його ж. Самовидец Руины и его позднейшие отражения // Труды института славяноведения АН СССР. – М., 1932. – Т.І. – С.157-192; Його ж. Історичні статті Куліша з 1860-х років // Записки Українського наукового товариства в Києві. – 1928. – Т.28. – С.139-151; Його ж. Історичні статті Костомарова в “Основи” // Україна. – 1928. – №3. – С.50-57.

27. Див.: *Петровський М.* Нариси історії України XVII – початку XVIII століть. – Харків, 1930 – Т.І: Досліди над літописом Самовидця; Його ж. До питання про певність відомостей літопису Самовидця й про автора літопису (Романа Ракушку-Романовського) // Записки Ніжинського інституту Народної освіти. – 1926. – Кн.VI. – С.1-80.

28. *Оглоблин О.* До питання про автора Літопису Самовидця // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – К., 1926. – Кн.VII-VIII. – С.181-196; Його ж. До історії української політичної думки XVIII в. // Там же. – К., 1928. – Кн.XIX. – С.231-241.

29. *Багалій Д.* Нарис української історіографії. Літописи. Джерелознавство // Багалій Д.І. Вибрані праці: У 6 т. – Харків, 2001. – Т.2: Джерелознавство та історіографія історії України / Упорядкував, вст. стаття, коментарі В.В.Кравченко. – С.132.

30. *Грушевський М.* Про українську історіографію XVIII століття. Кілька роздумів // Український історик. – 1991–1992. – Т.28-29. – Ч.110-115. – С.123.

31. *Гермайзе О. В.Б.* Антонович в українській історіографії // Україна. – 1928. – №5. – С.17-32.

32. Його ж. М.П. Драгоманов в українській історіографії // Там же. – 1926. – №2-3. – С.125-145.

33. *Клепатський П.* М.О. Максимович як історик // Там же. – 1927. – №6. – С.80-85.

34. *Дорошенко Д.* Огляд української історіографії. – Прага, 1923 / Репринтне видання. – К., 1996.

35. Його ж. “История Русов” як пам’ятка української політичної думки другої половини XVIII століття // Хліборобська Україна. – 1921. – Кн.3. – С.183-198.

36. Його ж. П.О. Куліш. Його життя й літературно-громадська діяльність. – К., 1918; Його ж. Пантелеймон Куліш. – Ляйпціг; Київ, б.р.; Його ж. Микола Костомаров. – Київ; Ляйпціг, б.р.; Його ж. Володимир Антонович. Його життя й наукова та громадська діяльність. – Прага, 1942.

37. *Возняк М.* Псевдо-Кониський і Псевдо-Полетика (“История Русов” у літературі й науці). – Львів, 1939; Його ж. Хто ж автор так званого літопису Самовидця? – Львів, 1933.

38. *Крип’якевич І.* Українська історіографія XVI–XVIII в. – Львів, 1923.

39. *Марченко М.І.* Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.). – К., 1959.

40. *Коваленко Л.А.* Историография Украины в I-й половине XIX в. // Очерки исторической науки в СССР. – М., 1956. – Т.І. – С.599-611; Його ж. Историография истории Украины во второй половине XIX в. // Там же. – М., 1960. – Т.ІІ. – С.693-715; Його ж. Историография Украины 1895–1897 гг. // Там же. – М., 1963. – Т.ІІІ. – С.693-714; Його ж. Историчні погляди Івана Франка // Наукові записки Житомирського педінституту. – 1956. – Т.4. – С.5-23; Його ж. Историчні погляди Івана Франка // І.Я. Франко як історик: Наукові записки АН УРСР. – К., 1956. – Т.8. – С.3-33; Його ж. До питання про історичні погляди О.М. Лазаревського // Укр. істор. журнал. – 1958. – №9. – С.98-107; Його ж. Народницька течія в українській історіографії // Доповіді і повідомлення Ужгородського державного університету. Секція історична. – 1959. – №3. – С.55-59; Його ж. Н.В. Гоголь – історик України // Проблеми історіографії: Сборник. – Воронеж, 1960. – С.46-47; Його ж. Конспект лекцій з української історіографії XIX ст. – Кам’янець-Подільський, 1964; Його ж. Демократическе течение в историографии Украины XIX в.: Дис. доктора ист. наук. – К., 1965. – Т.ІІ (рукопись); Його ж. П.О. Куліш як історик (До 150-річчя від дня народження) // Укр. істор. журнал. – 1969. – №8. – С.68-71; Його ж. М.В. Гоголь – історик України (До 160-річчя від дня народження) // Там же. – 1969. – №4. – С.121-123; Його ж. Исторические взгляды М.А. Максимовича (Из истории формирования либерального и демократического течений в украинской историографии 30–50-х годов XIX в.) // История и историки. Историографический ежегодник / Ред. кол.: акад. М.В. Нечкина (отв. ред.) и др. – М., 1973. – С.238 – 258. та ін.

41. *Полухін Л.К.* Формування історичних поглядів М.І.Костомарова. – К., 1959.
42. *Боровой С.Я.* А.А.Скальковский и его работы по истории Южной Украины // Записки Одесского археологического общества. – 1960. – Т.1(34). – С.175-186; *Дзифра Я.* Творець “Запорожской старины” (До 155-річчя з дня народження П.І.Срезневського) // Укр. істор. журнал. – 1967. – №6. – С.138-140 та ін.
43. *Коваленко Л.А.* Питання історії зарубіжних слов'ян в українській історіографії першої половини XIX ст. // Історіографічні дослідження. – 1973. – Вип.6. – С.116.
44. Там же. – С.117-120.
45. *Шевченко Ф.П.* Иван Франко про польсько-українські відносини та історію Польщі // І.Я.Франко як історик: Наукові записки Інституту історії АН УРСР. – К., 1956. – Т.8. – С.51-79.
46. *Жебокрицький В.А.* Деякі питання історії південних слов'ян в творчості І.Франка // Наукові записки Київського державного університету. – 1956. – Т.ХV. – Вип.8: Збірник історико-філософського факультету. – №8. – С.115-125; Його ж. Листування М.С.Дринова з О.М.Бодянським // Питання історії та культури слов'ян / Відп. ред. і автор передмови В.А.Жебокрицький. – К., 1963. – Ч.1. – С.128-138.
47. *Дзифра Я.* Творець “Запорожской старины”... – С.139.
48. Див.: Славяноведение в дореволюционной России: Библиографический словарь. – М., 1979. – С.51 – 53, 99, 193, 231, 246, 323 – 324, 337, 142 – 143, 172, 267, 346 – 349 та ін.; *Скакун О.Ф.* М.О.Максименко – історик (До 100-річчя від дня народження) // Укр. істор. журнал. – 1970. – №7. – С.119-122.
49. *Крюков А.В.* И.И.Срезневский как историк: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – К., 1977; Його ж. Історія Польщі в спадщині П.І.Срезневського // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 1979. – Вип.20. – С.125-131.
50. *Мартиненко А.К.* Из истории развития болгаристики в Киевском университете // Университетские исследования и преподавание на болгарската история у нас и в чужбина: Международен симпозиум. Пампорово – 1981. – София, 1981. – С.92-109.
51. *Чорний В.П.* Исследования и преподавание истории Болгарии во Львовском университете // Там же. – С.125-138.
52. *Страшнюк С.Ю.* Зарождение славяноведения в Харьковском университете (1805–1839 гг.) // “Основные направления историко-славистических исследований и преподавания университетского курса по истории южных и западных славян на современном этапе. Всесоюзная конференция историков-славистов (1990)”: Тезисы докладов и сообщений. – М., 1990. – С.20-21; Його ж. Болгаристика в Харківському університеті (1805–1869) // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 1990. – Вип.42. – С.119-126.
53. *Апанович Е.М.* Рукописная светская книга XVIII в. на Украине: Исторические сборники. – К., 1983.
54. *Шевченко Ф.П.* “История Русов или Малой России” (До 120-річчя з часу видання твору) // Укр. істор. журнал. – 1966. – №7. – С.146-149; Його ж. Роль Київської академії в культурних зв'язках України з балканськими країнами у XVIII ст. // Історичні дослідження. – К., 1982. – Вип.8. – С.107-113.

55. *Дзифа Я.* Летопись С.Величко и творчество Т.Шевченко: Автореф. дис. ... канд. фил. наук. – К., 1963; Його ж. Джерельна основа праці О.Рігельмана з історії України // Історіографічні дослідження в Українській РСР. – К., 1969. – Вип.2. – С.158-168; Його ж. Передмова // Літопис Самовидця. – К., 1971. – 2-е вид. – С.5-42; Його ж. Величко та його літопис (До 300-річчя від дня народження літописця) // Історіографічні дослідження в Українській РСР. – К., 1971. – Вип.4. – С.198-223.

56. *Ісаєвич Я.* Братства та їх роль у розвитку української культури XVI–XVIII ст. – К., 1966; Його ж. Джерела з історії української культури доби феодалізму XVI–XVIII ст. – К., 1972.

57. *Мьщук Ю.А.* Украинские летописи XVII века: Учебное пособие. – Днепропетровск, 1978; Його ж. “Кройника” Феодосія Софоновича в історичній літературі // Історіографічні дослідження в Українській РСР. – К., 1976. – Вип.6.– С.127-141; Його ж. Перший український історико-політичний трактат // Укр. істор. журнал. – 1991. – №5. – С.129-138.

58. *Луценко Ю.М.* Літопис Грабянки в працях доживтєвих дослідників // Радянське літературознавство. – 1988. – №8. – С.64-72; Його ж. Літопис Грабянка як твір барокової історіографічної прози // Там же. – 1989. – №9. – С.46-52.

59. *Апанович Е.М.* Назв. праця. – С.84.

60. Там же. – С.93-94.

61. *Марков М.Г.* М.О.Максимович – видатний історик XIX ст. – К., 1973.

62. *Пинчук Ю.А.* Исторические взгляды Н.И.Костомарова: Критический очерк. – К., 1984.

63. *Кравченко В.В.* Д.И.Багалей: научная и общественно-политическая деятельность. – Х., 1990; Його ж. Д.М.Бантшиш-Каменський // Укр. істор. журнал. – 1990. – №4, 9.

64. *Сарбей В.Г.* Розвиток науки в Києві у другій половині XIX ст. // Укр. істор. журнал. – 1982. – №3. – С.67-76.

65. *Котилев С.А.* Болгаро-сербские взаимоотношения в освещении Н.С.Державина // Болгаристика в системе общественных наук: Опыт, уроки, перспективы. Тезисы докладов и сообщений Второй всесоюзной конференции по болгаристике (II Дриновских чтений) 5-7 февраля 1991 г. – Харьков, 1991. – С.93-94; Його ж. М.Державін як дослідник болгарського населення Новоросії // V Всеукраїнська конференція “Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України” (жовтень 1991 р.). Тези доповідей і повідомлень. – К.; Кам’янець-Подільський, 1991. – С.206-206 та ін.

Резюме

В статтє проанализировано процесс осмысления украинцами действительности и прошлого славянских народов в XIX–XX вв.

Одержано 1 березня 2005 р.